

"בציפייה לגאולה שלמה"

היסטוריה

לדמותו של הרב שלמה גורן (1918-1994)

פרק יא

יחידה 20 | "צבא יהודי ולא רק חייל יהודי"

טובה ספיר ושרית יפה, מדריכות להיסטוריה בחמ"ד
ייעוץ דידקטי ועיצוב: בלהה גליקסברג, מפמ"ר היסטוריה
ומפ"א אזרחות בחמ"ד

"צבא יהודי ולא רק חייל יהודי"¹ לדמותו של הרב שלמה גורן (1918-1994)

טובה ספיר ושרית יפה, מדריכות להיסטוריה בחמ"ד

ייעוץ דידקטי ועיצוב: בלהה גליקסברג, מפמ"ר היסטוריה ומפ"א אזרחות בחמ"ד

רציונל

לאחר אלפיים שנות גלות. אתגר חשוב לא פחות היה להשתתף בעיצוב דמותו של צה"ל כצבא יהודי, המסוגל להכיל את הקבוצות השונות המרכיבות את העם ולא להיכנע לפלגנות שאפיינה את הפעם האחרונה שבה יצא צבא יהודי למלחמה...

חודשים אייר-סיוון תש"ח, מאי-יוני 1948, היו חודשים סוערים ביותר בכל החזיתות, הן בזו הצבאית והן בזו הפוליטית. בחזית הצבאית החלה ב-15 במאי 1948 פלישת צבאות ערב הסדירים אל תוך תחומה של מדינת ישראל שאך זה נולדה, ובחזית הפוליטית התנהלו דיונים בדבר האפשרות להקים את צה"ל. כלומר, פירוק כל הארגונים הצבאיים שהיו קיימים קודם הקמת המדינה, והקמת צבא סדיר הכפוף למדינה ריבונית. הפקודה להקמת הצבא פורסמה ב-28 במאי 1948. פרשת "אלטלנה", שפרצה בעיצומה של ההפוגה הראשונה במלחמה (22.6.48), הוכיחה עד כמה קשה להגיע לפיוס ולאמון הדדי בין הארגונים השונים, האמורים ליצור את הצבא הסדיר שיבטיח את שלמותה ואת ביטחונה של המדינה הצעירה.

מטרתו של מערך הפעילות שלפניך, שבמרכזו עומד הרב גורן, היא להציג את פועלו של הרב גורן בהקשר ההיסטורי שלו, באמצעות הצגת הדילמות שהתמודד עמן והכריע בהן כ"נושא בעול עם חברו", תוך בקיאות עצומה בתורה והפגנת אומץ לב בפסיקות הלכתיות, דבקות בערכים של אחדות ישראל ושל אחריות לאומית וממלכתית.

הרב גורן היה חלוץ בדרכו. לזכותו נזקפים מהלכים רבים, בהם הקמת הרבנות הצבאית, התוויית דרכה ועיצוב דמותו של צה"ל מראשית התהוותו ועד למצבו כיום. דרך זו לא הייתה חפה מדילמות ומקשיים, ומקצתם יידונו במערך זה. לשם כך נלווה

"...ידעתי שכשאני נכנס כעת לכהן כרב הראשי של הצבא, אני צריך ליצור יש מאין – אני צריך לכתוב ולשכתב 'שולחן ערוך צבאי' [...] זה היה אתגר גדול מאוד..."²

כך מתאר הרב גורן את התחושות שעלו בו עם הסכמתו לקבל את תפקיד הרב הראשי של צבא ההגנה לישראל בעיצומה של מלחמת השחרור.

"את זאת יש לדעת", מסביר הרב גורן, "כל הלכות התורה, כל המצוות כולן אשר נוהגות בזמן הזה, יש להן מסורת בלתי מנותקת, רצופה, מאז הסנהדרין בתקופת הבית, מאז אנשי כנסת הגדולה [...] התנאים והאמוראים והרבנן סבוראי והגאונים והפוסקים והמחדשים עד היום הזה [...] אין לנו שום מסורת מקבילה בנושא החיים בצבא יהודי".³

אלא שהאתגר שעמד בפניו של הרב גורן כשנכנס לתפקידו, בעיצומה של ההפוגה הראשונה במלחמת השחרור, שנכנסה לתוקפה בתאריך ג' בסיוון תש"ח (10.6.48), לא התמצה, כפי שצוטט לעיל, רק בכתיבה ובשכתוב של 'שולחן ערוך צבאי' ראשון

- 1 אדרעי אריה, "מלחמה, הלכה וגאולה", קתדרה 125 (תשרי תשס"ח), עמ' 127
- 2 הרב שלמה גורן, **בעוז ותעצומות - אוטוביוגרפיה**, בעריכת אבי רט, משכל, תל-אביב 2013, עמ' 162 (ולהלן: בעוז ותעצומות)
- 3 שם, עמ' 161

את הרב גורן בכמה מתחנות חייו, החל בהצטרפותו לארגון הלח"י כאחד הלוחמים, דרך ההחלטה שהגיעה העת "להתאחד תחת דגל אחד, לארגן צבא יהודי עברי ולהתחיל להילחם נגד כל הפולשים אלינו, נגד הלוחמים הערבים";⁴ מהתגייסותו להגנה על ירושלים הנצורה במסגרת ארגון ההגנה, דרך הקמת צה"ל ומינויו לרב ראשי לצבא ההגנה לישראל, ועד לאמצע שנות החמישים.

במערך פעילות זה נבחן את הדילמות שעמדו לפתחו של הרב גורן, ונגבש מכנה משותף העומד בבסיס הכרעותיו.

מטרות

מתוך מטרות תכנית הלימודים החדשה של החמ"ד בהיסטוריה:

1. הערכת פעילותן של דמויות מרכזיות והשפעתן על החברה ועל תהליכים בהיסטוריה.
2. טיפוח סובלנות וכבוד כלפי עמדות, השקפות ומסורות של אנשים שונים ושל חברות שונות.
3. טיפוח תודעת השותפות היהודית, ומתוכה פיתוח תחושת אחריות להמשך קיומו של העם היהודי.
4. פיתוח אסטרטגיות חשיבה, מיומנויות וכישורים הדרושים ללימוד ההיסטוריה: קריאה ביקורתית, ניתוח הטקסט בהקשרו, שאילת שאלות ועבודה בצוות.

מטרות ייחודיות למערך זה:

1. התלמיד יבין את הדילמות שעמדו לפתחו של הרב גורן ואת שיקול הדעת שלו במקרים השונים.
2. התלמיד יבין את תפיסת העולם הממלכתית והמאחדת של הרב גורן ואת הערכים העומדים בבסיסה.
3. התלמיד יכיר חלק מהאירועים המרכזיים במלחמת העצמאות: המערכה על גוש עציון, המצור על ירושלים, קרבות לטרון, הקמת צה"ל והקרב בכיס פלוג'ה.

מערך הפעילות המוצע עוסק בנושא **כינון השלטון במדינת ישראל הריבונית**,⁵ מתוך תכנית הלימודים החדשה של החמ"ד בהיסטוריה ע"פ מוקדי ההוראה הללו:

1. כינון מוסדות שלטון
2. הקמת צבא ההגנה לישראל והגדרתו כצבא העם
3. בן גוריון ועיצוב התפיסה הממלכתית:
 - פירוק המחברות - פרשת "אלטלנה", פירוק הפלמ"ח
 - מדיניות ההסדריות ביחסי דת ומדינה⁶

קהל יעד

כיתות י"א⁷

משך השיעור

90-120 דקות

5 תכנית הלימודים החדשה בהיסטוריה, ירושלים, התשע"א 2010, עמ' 80

6 קישור לת"ל החדשה: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/historymmd/TochniyotLimudimElyona/kitot_ya_yb/israel.htm

7 ניתן להיעזר במערך זה גם בהכנה של תלמידים לקראת שירות צבאי.

מהלך השיעור

שלב א - מליאה: צבא יהודי - עיון ודיון

רקע - חיילים יהודים בצבא

הקמת צה"ל

הרב הראשי לצה"ל - הרב שלמה גורן

שלב ב - קבוצתי: דיוני דילמה

המורה יחלק את הכיתה לארבע או לחמש קבוצות 'מומחים' של חמישה עד שישה תלמידים. כל קבוצה תקבל דפי "ממו" לצורך סיכום הדיון והסקת מסקנות משותפות.

כל קבוצה תקבל דילמה. העבודה בקבוצות היא בשיטת ג'יקסו.⁸

דילמה מספר 1: **שילוב או הפרדה?** מקומם של חיילים דתיים בצבא.

דילמה מספר 2: **לא כשר - ומוותר?** כשרות בזמן מלחמה.

דילמה מספר 3: **חובת כתיבת "גט על תנאי" - רצוי או שגוי?** עגונות - עיון הלכתי.

דילמה מספר 4: **מה בין פקודה לדוגמה (אישית)?** הרב הצנחן.

שלב ג - מליאה: סיכום

המורה יאסוף את דפי ה"ממו" וידביק על הלוח. לחלופין אפשר להשתמש בתכנת <https://answergarden.ch> או באפליקציות דומות.

מן הפסיפס שיתקבל ישתקפו מרכיבי דמותו הייחודית של הרב גורן: אומץ לב, ממלכתיות, אנושיות, רוחב דעת הלכתי, יכולת עמידה מול רבנים מחד ומול מפקדי צבא מאידך, מנהיגות, רגישות ועוד.

שאלה: האם יש מכנה משותף העומד ביסוד הכרעותיו? מהם הקווים המנחים את פסיקותיו ואת פעולותיו?

8 על שיטת הג'יקסו: <http://portal.macam.ac.il/Search.aspx?keyType=Subject&itemId=399>

הרב גורן זצ"ל היה דמות ייחודית בעלת שורשים עמוקים ורחבים, רב ובקי בסתרי הלכה, גאון בתורה, בהלכה ובתלמוד. עם זאת היה בעל ראייה רחבה, חזון וראייה ממלכתית.

הרב גורן הצליח להגיע אל מעבר לראייה האנושית המפלגת והמצומצמת, והשכיל להביא הסתכלות רחבה יותר על כלל ישראל.

פועלו של הרב גורן בא לידי ביטוי בדברים שאמר: "בדור זה אנו זקוקים לגדולי תורה והלכה שתהיה להם גישה ממלכתית לבעיות ויחס חיובי למפנה ההיסטוריה בעם היהודי שחל עם הקמת המדינה".⁹

נשיא המדינה, מר ראובן ריבלין, הגדיר את הרב גורן כלוחם ואמר: "כלוחם, היה לרב גורן את האומץ להכריע. עקרונותיו אלה של הרב גורן - היכולת להכריע, החובה להכריע, והמחויבות שלו לשמור על עם אחד עם צבא אחד - חייבים להיות נר לרגלנו גם היום, גם ובעיקר כאשר מתלהטות הרוחות בוויכוחים השונים הנוגעים לסוגיות דת ומדינה".¹⁰

לעיון נוסף:

נאמנות כפולה להלכה ולמדינה ופתרונה: פסיקתו של הרב שלמה גורן כמקרה בוחן, מאת: אביעד יחיאל הולנדר. <http://www.hakirah.org/Vol15Hollander.pdf>

9 הרב גורן, בתוך: **דיון פומבי על היהדות - סיכונים וסיכויים**, תל אביב 1966, עמ' 18.

10 נשיא המדינה, בטקס האזכרה לרב הראשי לישראל ולצה"ל, הרב שלמה גורן זצ"ל, 17.11.2014, מתוך אתר לע"מ - לשכת העיתונות הממשלתית, <http://www.gpo.gov.il>

צבא יהודי - עיון ודיון

רקע - חיילים יהודים בצבא

יהודים שירתו בצבאות זרים בתקופות שונות בהיסטוריה. רבנים הוצרכו מדי פעם לתת מענה הלכתי לחייל היהודי, ואכן נכתבו ספרים אחדים בנושא. הבולט שבהם הוא ספרו של החפץ חיים, "מחנה ישראל",¹¹ שנכתב עבור החיילים היהודים בצבא הצאר הרוסי בתקופת מלחמת העולם הראשונה. מכל מקום חשוב לזכור כי: "ההלכה כפי שהתפתחה בגלות נועדה לקבוצת מיעוט שלא הייתה מעורבת בענייני השלטון והמדינה, ודאי שלא הייתה אחראית להם",¹² ועל כן ההנחיות בספרים הללו מיועדות לחייל הפרטי ואינן מערכתיות. כמו כן, יש לשים לב לסיבות שבגללן הוטלה חובת הגיוס על היהודים. הטלת חובה זו נבעה לעתים מרצון השלטונות לזרז את ההתבוללות של היהודים בחברת הרוב במדינה, כמו ברוסיה, ולעתים - כחלק ממהלך מתן שוויון הזכויות, כמו במדינות מערב אירופה.

ספרו של החפץ חיים מספק לנו הצצה לבעייתיות של הימצאות היהודים בגולה, בין השאר גם בתחום הגיוס לצבא, כאמור. כבר מתוך הקדמתו לספר זה אפשר לעמוד על הסיטואציה הבעייתית שבה הוא נמצא, כאשר מחד גיסא הוא רוצה לעזור לחייל היהודי להישאר נאמן לדתו ולעמו בתוך סביבה זרה ועוינת אשר מלכתחילה לא היה בוחר להצטרף אליה, ומאידך גיסא הוא מנוע מלנסח כך את הדברים מאימת השלטונות והצנזורה:

"... גם להודיע אולי ימצא באיזה מקום בספר הזה שאנחנו עם ישראל עתה במצוקי הזמן אין הכוונה חס ושלום על מקום מדינתנו, כי הלא אנחנו חוסים תחת צל כנפי חסד של אדוננו מנהיג המדינה, ובמקומו אין שטן ואין שום פגע רע, ושלום והשקט בכל גבולנו. רק כוונתנו על הממלכות אשר באיים רחוקים, אשר אף עתה אינם מאמינים בה' ובתורתו והם עדיין עובדי אלילים כמקדם, וישראל המפוזרים ביניהם הם אף עתה בגלות המר. ה' יגאלנו ויקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ, במהרה בימינו אמן".¹³

פועלו של הרב גורן לעיצוב פני הצבא היהודי הראשון לאחר אלפיים שנות גלות היה, למעשה, התמודדות ראשונה עם מציאות חדשה ולא מוכרת עד אותה העת,

11 קישור לספר: <http://www.hebrewbooks.org/33289>

12 אדרעי אריה, "מלחמה, הלכה וגאולה", קתדרה 125 (תשרי תשס"ח), עמ' 120

13 מתוך הקדמת החפץ חיים (1838-1933) לספר "מחנה ישראל"

מציאות של ימים ראשונים של עצמאות עם ישראל בארצו ושל ריבונות יהודית מתהווה.

שאלה לדיון: מה לדעתכם ההבדל בין פסיקה הלכתית לחייל יהודי בצבא של מדינה כלשהי בעולם, לבין פסיקה לחייל יהודי בצבא של מדינה יהודית?

תשובות אפשריות:

1. מבחינת ההלכה: תשובות פרטניות מול הצורך לתת תשובות מערכתיות.
2. מבחינה מוסרית: אחריות פרטנית מול אחריות מערכתית.
3. מבחינת ההזדהות עם המטרות: בגולה לא בהכרח יש הזדהות, מול הזדהות רצויה וחשובה.
4. מבחינת התייחסות לעצם הגיוס: האם הגיוס הוא חובה דתית או לאומית (מלחמת מצווה), או שמא זוהי מטלה אזרחית שאפשר להימנע ממנה.
5. מבחינת התקדמות בדרגות וקבלת אחריות פיקודית: מינימום של רצון להצטיין ולהתבלט מול מקסימום של רצון להצטיין ולהתבלט.
6. מבחינת היחס לחיילים הלא יהודים: אדישות, חשש, פחד ועוינות מול תחושה חזקה של ערבות הדדית.

הקמת צה"ל

מהמחצית לצה"ל: עוד לפני ההחלטה על תכנית החלוקה באו"ם (כ"ט בנובמבר 1947), העלה בן גוריון את הצורך בהקמת צבא מאורגן וגלוי. כך כותב יואב גלבר בספרו "קוממיות ונכבה":¹⁴

"בעקבות ה"סמינר" של דוד בן גוריון באביב 1947, שבו נפגש עם מפקדי ההגנה ואחרים כדי לבחון את היערכותה ואת מוכנותו של היישוב לקראת עימות עם הערבים, החל היישוב להתכונן להתנגשות הצפויה. בן גוריון, שחזה כי המערכה העיקרית תהיה מול הכוחות הסדירים של מדינות ערב לאחר יציאת הבריטים מן הארץ, תבע להתכונן למלחמה כוללת, שתתנהל בדפוסים של לוחמה סדירה".

כלומר, בן גוריון שאף להקים צבא אחד ולא לנהל מלחמת כנופיות. הוא ראה בעיני

14 גלבר יואב, קוממיות ונכבה, דביר, אור יהודה 2004, עמ' 59

רוחו צבא אחד מסודר ומנוהל בצורה יעילה בידי פיקוד עליון, ולא אוסף של צבאות המבוסס על ארגוני המחתרת שהיו קיימים בתקופת המנדט, כדבריו: **לשרת מחדש בצבא ישראל, במולדת ובמדינת ישראל**¹⁵

כחודש לאחר הקמת צה"ל, נשא בן גוריון לפני הפיקוד הבכיר את הדברים שלהלן:¹⁵ להבנתנו ישנה חשיבות בהצגת המקורות הראשוניים עצמם לתלמידים. לנוחות הקורא העתקנו מסמך זה:

"מפקדים"

זכיתם לזכות גדולה – אתם וחייליכם – שרבבות ומאות אלפים חיילים ומפקדים מבני ישראל בכל ארצות הגולה – לא זכו לה במשך דורות: לשרת מחדש בצבא-ישראל, במולדת ובמדינת ישראל.

בשבועה שנשבעתם עכשיו נצטרפתם לשלשלת המצביאים העברים מימי יהושע בן-נון, השופטים-הלוחמים והמשחררים, מלכי יהודה וישראל, נחמיה בן-חכליה, החשמונאים, גיבורי מלחמת הרומאים, בימי הבית השני ולאחריו. השלשת שנותקה בימי שמעון בר-כוכבא ועקיבא בן-יוסף – חושלה בימינו מחדש, וצבא ישראל בארצו דרוך שוב לקרב, להלחם על חירות האומה והמולדת, על קיבוץ גלויות, על בנין נשמות ארצנו, על משטר של שוויון, צדק ושלוש לאור חזונם של נביאי-ישראל.

פני העם היהודי השב לארצו מועדות לשלום, ליחסי ידידות וברית עם שכניו ולחיזוק אחדות המין האנושי בתוך מסגרת האומות המאוחדות.

אולם המלחמה האכזרית והזידונית שכפו עלינו נרגנים בין-לאומיים ושכיריהם בקרב שליטי-ערב – נעשה עד הקץ, עד הנצחון המלא של צבא-הגנה לישראל ועד הבטחת שלום-אמת יציג וצודק.

תעמוד לכם מסירותם, נאמנותם וכושר מלחמתם של חיילינו וחיילותינו ביבשה, בים ובאוויר – לקרב קץ זה, אשר יביא גאולה לעמנו בארצו, ופריחה, קידמה ושלוש לכל ארצות המזרח התיכון.

שאלה לדין: "השלשלת שנותקה... חושלה בימינו מחדש". למה התכוון בן גוריון?

בן גוריון בדבריו בנה גשר המחבר את היסטוריית הצבא היהודי מימי הבית השני ואת מרד בר כוכבא למלחמת העצמאות. תכלית המלחמה – השגת שלום אמת יציב וצודק. אנו נלחמים למען מטרה מוסרית וצודקת. איננו ששים אלי קרב. אפשר להבחין בקשרים לשוניים ותוכניים בין מסמך זה למגילת העצמאות.

¹⁵ דבריו לקוחים מתוך ארכיון צה"ל: <http://www.archives.mod.gov.il/pages/exhibitions/bengurion/pkuda.asp>

"מפקדים"

זכיתם לזכות גדולה – אתם וחייליכם – שרבבות ומאות אלפים חיילים ומפקדים מבני ישראל בכל ארצות הגולה – לא זכו לה במשך דורות: לשרת מחדש בצבא-ישראל, במולדת ובמדינת ישראל.

בשבועה שנשבעתם עכשיו נצטרפתם לשלשלת המצביאים העברים מימי יהושע בן-נון, השופטים-הלוחמים והמשחררים, מלכי יהודה וישראל, נחמיה בן-חכליה, החשמונאים, גיבורי מלחמת הרומאים, בימי הבית השני ולאחריו. השלשת שנותקה בימי שמעון בר-כוכבא ועקיבא בן-יוסף – חושלה בימינו מחדש, וצבא ישראל בארצו דרוך שוב לקרב, להלחם על חירות האומה והמולדת, על קיבוץ גלויות, על בנין נשמות ארצנו, על משטר של שוויון, צדק ושלוש לאור חזונם של נביאי-ישראל.

פני העם היהודי השב לארצו מועדות לשלום, ליחסי ידידות וברית עם שכניו ולחיזוק אחדות המין האנושי בתוך מסגרת האומות המאוחדות.

אולם המלחמה האכזרית והזידונית שכפו עלינו נרגנים בין-לאומיים ושכיריהם בקרב שליטי-ערב – נעשה עד הקץ, עד הנצחון המלא של צבא-הגנה לישראל ועד הבטחת שלום-אמת יציב וצודק.

אצ

תעמוד לכם מסירותם, נאמנותם וכושר מלחמתם של חיילינו וחיילותינו ביבשה, בים ובאוויר – לקרב קץ זה, אשר יביא גאולה לעמנו בארצו, ופריחה, קידמה ושלוש לכל ארצות המזרח התיכון.

הרב הראשי לצה"ל - הרב שלמה גורן

בעיצומה של מלחמת העצמאות, מינה בן גוריון את הרב גורן לרב הצבאי הראשון של צה"ל.

שאלה: בהמשך לדיון שנערך בפתיחת השיעור, מהם לדעתכם האתגרים / הקשיים העיקריים העומדים בפני רב צבאי בימים הראשונים להקמת הצבא?

תשובות אפשריות: דאגה לחייל הדתי, עיצוב דמותה של הפרהסיה הצבאית, החלטות תוך כדי לחימה, עמידה בתווך - בין צורכי החייל הדתי ובין צורכי הפיקוד הצבאי, ראשוניות - אין ממי ללמוד, אין מסורת כתובה או נהוגה.

הרב גורן - רקע:

הרב גורן נולד בפולין להוריו אברהם ורחל-ציפורה גורונצ'ק. בשנת 1925 עלה עם משפחתו לארץ ישראל. בתחילה התגוררה המשפחה בכפר-חסידיים, שאביו היה בין מייסדיו, ושם למד בבית הספר של תנועת המזרחי. לאחר מכן עברה משפחתו לירושלים. למד בתלמוד תורה "עץ החיים" ובהמשך בישיבת חברון. הוסמך לרבנות ופרסם ספרים בנושאים הלכתיים.

בשנים 1940-1944 למד באוניברסיטה העברית. בשנת 1945 נשא לאישה את צפיה גורן, בתו של הרב דוד כהן (הרב הנזיר), מתלמידיו המובהקים של הראי"ה קוק. במהלך לימודיו באוניברסיטה העברית הצטרף לארגון ההגנה. הוא לא היה שבע רצון מהתנהלותה של ההגנה בשנים שבין מלחמת העולם השנייה להקמת מדינת ישראל, ועבר לארגון הלח"י. עם זאת, התנגד לפעולות טרור של הלח"י ולפגיעה בערבים רק בגלל היותם ערבים.¹⁶

עם ראשית מלחמת העצמאות החליט לעזוב את הלח"י ולהצטרף שוב להגנה, מפני שלדעתו בשלב זה הייתה מוטלת חובה על כל הארגונים להתאחד נגד האויב הערבי. הרב גורן היה יכול לקבל פטור מגיוס עקב היותו רב, אך הוא סירב לקבל את הפטור והתנדב לכוחות הלוחמים. במסגרת הלחימה בתוך העיר ירושלים שימש צלף. בשנת 1948 הוצע לרב גורן להתמנות לרב הראשי של הצבא העברי. הרב גורן הסכים, בתנאי שיתאפשר לו להמשיך להשתתף בפעילות הלחימה.¹⁷

16 וכך אמר: "יש לנו אמות מוסר משלנו. אמות מוסר של התורה. לפיהן כל אדם נברא בצלם אלוהים. לכן אנחנו צריכים לחוס ולכבד חיים של כל אדם, בתנאי שהוא לא מהווה סכנה בעבורנו ולא נלחם בנו". מתוך **בעוז ותעצומות**, עמ' 109

17 מעובד על פי ויקיפדיה בערך: שלמה גורן

דילמה מספר 1: שילוב או הפרדה

מקומם של חיילים דתיים בצבא

בתש"ח נוצר משבר בממשלה על רקע שמירת שבת בצבא. ביולי 1948 קיבלו שני טבחים דתיים מחטיבת אלכסנדרוני הוראה לבשל בשבת עבור חיילים מפלוגה אחרת, שעמדו לצאת לפעולה.¹⁸ הימים ימי תש"ח. לא היו פקודת מטכ"ל או נהלים ומסורת בעניין. החיילים סירבו לבשל, והגישו אוכל קר בשבת. הם נשפטו והוכנסו לבית הסוהר, וראשם גולח.¹⁹

(תיעוד מתוך המשפט: 6.9.48)

הרב מימון, שר הדתות דאז, התפטר מהממשלה על רקע זה. הפגנות תמיכה התקיימו ברחבי הארץ, והאירוע הציף את שאלת השתלבותו של החייל הדתי בצבא וחידד אותה. הוקמה 'ועדת שרים' בראשותו של בן גוריון. בוועדה ישבו נציגי כל המפלגות שהיו שותפות בקואליציה, מאגודת ישראל ועד מפ"ם (מפלגת שמאל). השרים הדתיים דרשו כי חייל דתי ישובץ בפקודה רק ביחידות דתיות, שבהן יוכל לשמור על אורח חייו כפי שהוא בחיי האזרחות, כולל שמירת שבת, כשרות וכדומה. "החייל ישובץ לפי רמת דתיותו, ביחידה בה יוכל לחיות כפי שהתחנך [...]".²⁰

השרים הדתיים חששו שמא חיילים דתיים שישובצו עם חיילים שאינם שומרי תורה ומצוות, לא יוכלו לעמוד בפני הניסיונות הקשים ולא יחזיקו מעמד כדתיים. הם הסתמכו על החלטות מועצת הרבנות הראשית בראשות הרב הרצוג והרב עוזיאל. גם נציגי מפלגות חילוניות תמכו בהפרדת חיילים דתיים, ובתנאי שיתנו לחילונים להתנהג כמו שהם רוצים ולא יכפו עליהם דבר בנושאי דת.

דיון בקבוצה

- מה דעתכם על הקמת יחידות נפרדות? כתבו טיעון אחד התומך בהפרדה בין חיילים דתיים ובין חיילים שאינם דתיים, וטיעון אחר נגד הפרדה זו.
- לו הייתה ההכרעה מוטלת עליכם, מה הייתה עמדתכם? מדוע?²¹

18 ראה כתבה הדנה בפלוגה הדתית בחטיבת אלכסנדרוני:

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/749/890.html>

19 המשכו של נוהג בריטי לגלח ראשם של אסירים.

20 **בעוז ותעצומות**, עמ' 175

21 סוגיה זו רלוונטית ואקטואלית גם בימינו. מתחים בנושאי נשים בתפקידי לוחמה, שירת נשים, שאלת סירוב פקודה ושמירת מצוות בצבא יוצרים סוגיות מאתגרות גם כיום. אפשר לקיים דיון ושיח בנושא בכיתה. מומלץ גם לעיין במאמרה של ד"ר אלישבע רוסמן: "חיילים דתיים בצבא חילוני".

<http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/6/113666.pdf>

הרב הצבאי הראשי - של צה"ל או של החיילים הדתיים?

נבחן את עמדתו של הרב גורן בעניין ואת הכרעתו של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון בסוגיה זו:²²

אפשרות א

צפייה בקטע מתוך התכנית "חיים שכאלה" שבמרכז עמדה הרב גורן.

<https://www.youtube.com/watch?v=IXdNg00tvXk>

• צפו בהסבריו של הרב גורן, והציגו את הנימוקים להצדקת עמדתו בשאלת שילוב החיילים הדתיים בכל היחידות בצבא.

• כיצד מסביר דוד בן גוריון את הכרעתו בנושא השנוי במחלוקת?

המורה יחלק דפי "ממו" לכל חברי הקבוצה. כל תלמיד יכתוב תכונה אחת המאפיינת לדעתו את דמותו של הרב גורן כפי שעולה מקטע זה.

22 השוואה בין בן גוריון לרב גורן ניתן למצוא במאמרו של צמרת צ', "שלמה ודוד - שני חולמים, לוחמים ובונים: הרב הראשי לצה"ל שלמה גורן וראש הממשלה דוד בן גוריון", בתוך: **בעוז ותעצומות**, עמ' 361-339.

אפשרות ב

קריאת הקטע שלהלן, מתוך ספרו האוטוביוגרפי של הרב גורן "בעוז ותעצומות", עמ' 177:

"במשך אלפי שנים חיינו בגטו, דחקו את היהודים לגטו בעל כורחם, ושם הם היו כלואים. הכריחו אותם לנהל אורח חיים יהודי פנימי ולא נתנו להם לצאת החוצה. לא ייתכן שאחרי אלפיים שנות גלות - אחרי שזכינו לחירות בארצנו, לשחרר את ארץ ישראל ולהקים לנו מדינה עצמאית - שנשיב את החיילים הדתיים לתוך גטו בצבא שלנו. צבא ההגנה לישראל חייב להיות צבא שיכול לפתור את כל הבעיות הדתיות של החיילים מבלי להכניס אותם לתוך גטו דתי. זה יהיה חילול ה' ונוגד את התורה. [...] מה פירוש הדבר שחיילים דתיים יהיו ביחידות דתיות? פירוש הדבר הוא שכל הצבא לא ישמור על הדת, לא יאכל כשר, לא ישמור שבת וחג, לא יהיה לו בית כנסת, שום דבר [...] לאחר שזכינו להקמת המדינה, וזכינו להקמת צבא ההגנה לישראל, אנחנו רשאים לדרוש שכל הצבא יפגין את היותו צבא יהודי [...] היה נימוק נוסף להתנגדותי. אמרתי שלא ייתכן לרכז את כל הדתיים ביחידות מיוחדות, מפני שכאשר יחידה שכזאת תישלח להילחם, עלול חס וחלילה לקרות אסון - מה יגידו ההורים של החיילים? שבגלל היות החיילים דתיים שלחו אותם למשימה מסוכנת ביותר, על אף שידעו מראש שאין להם סיכוי לנצח?²³ [...] את החיילים יש לשבץ על פי הרקע המקצועי ולא לפי אמונתם והשתייכותם הדתית. לבסוף שבתי וטענתי שאנחנו חייבים לדאוג לכך שאורח החיים בצבא כולו יהיה מבוסס כך שכל חייל, דתי או לא דתי, יוכל לחיות שם [...] אם דברי לא יתקבלו, טענתי, אני רואה את עצמי מפוטר ומשוחרר מן התפקיד".²⁴

הסיכום של בן גוריון לדיון כפי שמצטט הרב גורן בספרו:

"יש לנו מדינה אחת וצבא אחד. לא נפצל את הצבא לצבאות של דתיים ושל לא דתיים²⁵ [...] ולכן אז נקבע שלא יוקמו יחידות דתיות, אלא כל הצבא כולו יאכל כשר וישמור שבת".²⁶

23 <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/322957>, ועיינו בספר **בעוז ותעצומות**, עמ' 177

24 **בעוז ותעצומות**, עמ' 176-178

25 אפשר לקשר אמירה זו למגמת הממלכתיות הכוללת של בן גוריון, שבאה לידי ביטוי גם בפרשת "אלטלנה" ובפירוק הפלמ"ח.

26 שם, עמ' 178

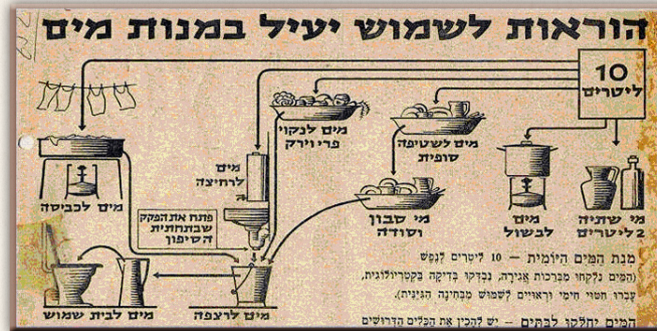

שאלות לדיון

- סכמו את הנימוקים שמביא הרב גורן להצדקת עמדתו, וחלקו אותם על פי התחומים האלה: נימוקים אידיאולוגיים, נימוקים אסטרטגיים-צבאיים ונימוקים מוסריים.
- במה שונים ההנמקה של בן גוריון מההנמקה של הרב גורן?
- המורה יחלק דפי "ממו" לכל חברי הקבוצה. כל תלמיד יכתוב תכונה אחת המאפיינת לדעתו את דמותו של הרב גורן כפי שעולה מקטע זה.

דילמה מספר 2: לא כשר - ומותר?

כשרות בזמן מלחמה

הימים ימי מלחמת השחרור. ירושלים במצור. קיים מחסור חמור במזון, במים ובנפט. אפשר להציג לפני הכיתה תמונות או קטעי קריאה המבטאים את המחסור במוצרים בסיסיים בירושלים. למשל:

מתוך: כרוז לתושבים שפורסם בירושלים בעת המצור, בתוך: הספרייה הווירטואלית של מט"ח.

וגם: "קשה לא פחות הייתה מצוקת הנפט, בעיקר לפרימוסים ולפתילות לבישול".

רשימת שמונות מאה ספרים											
כריכים נפט											
20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9
1	2	3	4	5	6	7	8				
ה'ש"ס	ב'ש"ס	ב'ש"ס	ב'ש"ס	אחד כח	שני יחיד	שני יחיד	שני יחיד				

"גם הנפט חולק על-ידי 'משמר-העם' וקשישי 'ההגנה', אבל הפעם לא בפחים אלא ב...כוסות. 'הרבה יותר קל היה להשיג כוסית עראק זאחלווי או ויסקי סקוטי משובח מאשר כוסית נפט', נזכר יוסף כהן איש ירושלים. ילדים זריזים היו נוטלים קופסאות שימורים ריקות, תופסים עמדה ליד ארובה של מאפיית 'ברמן' או 'המשביע' וקולטים במשך שעות ארוכות את טיפות הסולר שטפטפו מדי פעם והצטרפו בסוף היום לכדי כוס כמעט מלאה. באין נפט או סולר בישלו ואף הסיקו את הבתים באמצעות גחלים לוחשות וגזרי עץ, שלא חסרו אז בבירה".

מתוך: דורון, א. "חיי יום בירושלים". בתוך: נאור, מרדכי (עורך). (תשמ"ח).

ירושלים בתש"ח: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. ירושלים: יד יצחק בן צבי.

דילמה מספר 3: חובת כתיבת "גט על תנאי" - רצוי או שגוי?

עגונות - עיון הלכתי

חלק א: "גט על תנאי"

הימים ימי מלחמת השחרור. היה חשש לנעדרים שלא ידעו מה עלה בגורלם, וכתוצאה מכך נשותיהם תישארנה עגונות. בהלכה היהודית ישנה תקנה המאפשרת כתיבת "גט על תנאי". דהיינו, אם הבעל יחזור משדה הקרב לא יהיה הגט בר תוקף, אבל אם חלילה ייעדר הבעל, ייכנס הגט לתוקף. בתמיכת הרבנים הראשיים ובעידודם, החל הרב גורן לחשוב על פתרון בכיוון זה לבעיית העגונות. הייתה הצעה להחתים את הבעלים לפני צאתם לקרב על "גט על תנאי", וכך אם לא יחזרו עד שנה מסיום המלחמה ולא יתברר בוודאות מה עלה בגורלם, הרי שהרבנות הראשית מוסמכת למסור גט לנשותיהם²⁹.

הרב גורן החל בניסוח פקודת מטכ"ל מיוחדת, וזו לשונה: "על מנת למנוע עגינותה של אישה במקרה של מות בעלה החייל בלי הוכחות ברורות, היכולות לשמש בבתי דין כעדות מספקת על מותו, זקוק כל חייל נשוי לסידור הרשאה למתן גט לאשתו - טופס 821. הרשאות לגט אפשר לסדר אצל כל רב צבאי"³⁰.

שאלות לדיון

מה דעתכם על פתרון זה? נמקו את תשובתכם. מהם היתרונות והחסרונות של מתן "גט על תנאי"?

הרב גורן מעיד כי אף שפרסם את פקודת המטכ"ל וניסח טופס לחתימת החיילים טרם צאתם לקרב, דעתו לא הייתה נוחה לגמרי עם פתרון זה, משתי סיבות עיקריות:

1. מורלית-צבאית: מפקדי הצבא התנגדו לרעיון זה. "תפקידנו", אמרו, "להעלות את המורל של החיילים ולא להרוס אותו".

²⁹ יש לציין כי פתרון מעין זה היה נהוג בחוץ לארץ, וחיילים יהודים דתיים נתנו "גט על תנאי" לנשותיהם לפני גיוסם. אלא שאז היה מדובר על עשרות חיילים פרטיים ולא על צבא שלם.

³⁰ בעוז ותעצומות, עמ' 165

החיילים רעבו והתקשו להגן על העיר. היו פצועים שתזונה נכונה הייתה קריטית ליכולת שלהם להחלים. הבריטים השאירו אחריהם מנות רבות של בשר שאינו כשר, וקציני צה"ל ביקשו מהרב גורן שיתיר להם לעשות שימוש בבשר ולספק אותו ללוחמים.

שאלות לדיון

- נסחו טיעון אחד התומך בעמדת קציני הצבא בעניין אכילת הבשר הטרף, וטיעון נוסף נגד דרישה זו.
- נסו לשער מהם העקרונות ההלכתיים הרלוונטיים לדיון בשאלה זו.

עמדתו של הרב גורן

"אני התנגדתי לכך [למתן בשר טרף לחיילי צה"ל] בכל תוקף. האמנתי בכל לבי שבמצב הצבאי הכה קשה שבו אנו נתונים [...] אנו זקוקים להרבה רחמי שמים. אם חלילה נטמא את עצמנו ואת חיילנו באכילת בשר טרף, אני לא מאמין שתהיה לנו זכות מיוחדת בשמים [...] עם כל התנגדותי לאספקת הבשר הבריטי לצבא, אמרתי שאני מוכן להתירו לצרכים אחרים. היו אז הרבה חיילים ואזרחים פצועים [...] שזקוקים לחלבונים לצורך הבראתם [...]

"הסתמכתי גם על הלכה מיוחדת של הרמב"ם שסובר כי בנסיבות מסוימות יש היתר לאכול בשר לא כשר. לפיכך פסקתי שאמנם לכל החיילים הבריאים והמתפקדים עדיין אין היתר לאכול בשר שאינו כשר כי אנחנו לא במצב שמתיר את זה²⁷, אבל בבתי החולים, בבתי הבראה ובבתי זקנים התרנו על מנת שיוכלו להתקיים"²⁸.

המורה יחלק דפי "ממו" לכל חברי הקבוצה. כל תלמיד יכתוב תכונה אחת המאפיינת לדעתו את דמותו של הרב גורן כפי שעולה מקטע זה.

²⁷ הרב גורן התייחס למשך זמן המצור על ירושלים, ואמר: "ככל שהמצור ימשך יהיה צורך להתיר גם לחיילים הבריאים לאכול בשר זה, אבל זה נעשה רק כשיגיעו מים עד נפש" (בעוז ותעצומות, עמ' 129).

²⁸ מעובד על פי בעוז ותעצומות עמ' 128-129

פרשת חיפוש הגויות

מאת סופרנו א. חלמי

מישת חיפוש הגויות הוצאתן לשטח ישראל היא שרשרת ארוכה של מאמצים, מרים מייגע עם הצדדים הנוגעים בדבר ועבודת פרך מחישה בגילוי הקבורה, בחפירות ובהעברה לשטח ישראל. יש לציין את עבודת המדור להנצחת החייל שליד משרד הבטחון ועמלו של הרב הצבאי הראשי ש. גורן-גורונצ'יק, ימים רבים עשה הרב הראשי בחיפוש ובגילוי הגויות בגוש עציון. מדי יום ביומו היה יוצא ב"ב בבוקר ומגיע לשטח מסויים שם פנ שוחו אנשי הלגיון הערבי קשרו את ער ניו ועיני בגרלותה, מאנשי הגוש, והברי אום לגוש עציון, הוא יחד עם מלווי עמ לו בגילוי הקברים ובאיסוף השרידים הפזורים. הם נסתייעו בתרשימים מדוייקים של הקברות הקדומים ושל הבונקרים והעמדות השונות בגוש, כפי שסודרו ע"י שרידי הלוחמים שניצלו.

כפי שנמסר לי ממקור מוסמך עמדו נציגי ישראל כהמומים בהגיעם לאדמת הגוש. הם מצאו הריס גמור וחורבן כל מה שהיה בחזקת בית או מיבנה אחר. כל העצים שמנעם היה למעלה ממאתיים אלף נעקרו. כל הסימנים והתרשימים שלפיהם יכלו לקבוע בנקל את מקום הקברים כמעט ונישטשו. אך כל הקברים נמצאו שלמים ובלתי מזוהלים. הארונות של הל"ה הוצאו באותו סדר שהורדו לקבר וסומנו, וכן שאר הקברים המסודרים. טלבר זאת נאספו כל שרידי הגויות של הקרב האחרון ביום נפילת הגוש. (חלק ניכר מהנופלים הובא אז לקבורה ע"י אנשי הלגיון וחלק — לא). הפועלים הערבים העמיסו את הארונות על מכוניות ערביות והביאום עד למעבר מנדלבאום בירושלים, שם נמסרו לידי ישי

הראשי, סגן-אלוף ש. גורן, בפרשו את ידיו עת המאמצים שהושקעו וחורף-הנפש שהוקדש, להעביר את גויות הללנו מעבר וקוים לקבר ישראל. הכעיה התעוררה בראשית ההפוגה הראשונה. נשלח מברק למרכז הצלב האדום ב"אנאון בדרישה לאפשר את זהות החללים בגוש ולהביאם לקבורה בהתאם לדיני ישראל. נתקבלה תשובה "ש" כל החללים נקברו שלושה ימים לאחר תום הקרבות". עד מהרה הוברר שאין ממש בתשובת הצלב האדום.

הפעולה הראשונה נעשתה בפלוג'ה שם נפלה פלוגה דתית שלמה. באו במגע ישיר עם המפקדים המצרים בתוך הכיס והם גייסו יחס אדיב והגישו כל העזרה ובדרך מעוררת כבוד. הרב הצבאי ושלחי צבא ישראל נתקבלו בכבוד צבאי ובהזדעה על ידי החיילים המצרים. בעיראק אלמנשיה נתגלו ארבעה קברי אחים. בית הקברות היה מסודר ומניח את הדעת ומשטימו את התפילה העמידו המצרים כתות יוריה וחלקו כבוד לחללים. החיילים המצרים עצמם טיפלו בהוצאת הגויות והניחום ב" ארונות.

באזור לאטרון ובגוש עציון היה היחס של הלגיון — לא טוב. סיפר הרב. בנוה-יעקב מצא הרב את כל הנקודה הרוסה. משפנה אל קציני הלגיון על מה הרסו את כפר עציון ובה יעקב, והלא יכלו להושיב בהן מאות ואלפי פליטים חשיברים: "השיטה שלנו היא שלא ישאר שום זכר לישוב יהודי".

פרטים על הפעולות שנעשו בשטח זה מסרו גם יצחק זיו-אב, מנהל האגף ליחס צבור במשרד הבטחון ויוסף דקל מהמדור להנצחת החייל.

שאלות לדיון:

1. על פי הכתבות שקראתם, הציגו את הקשיים העיקריים שהיה צורך להתגבר עליהם כדי לאפשר את התרת העגונות.
 2. מתוך הקטעים שקראתם, בחרו משפט אחד משמעותי עבורכם. כתבו אותו והסבירו מדוע בחרתם בו.
- המורה יחלק דפי "ממו" לכל חברי הקבוצה. כל תלמיד יכתוב תכונה אחת המאפיינת לדעתו את דמותו של הרב גורן כפי שעולה מהמקורות שהובאו לעיל.

דילמה מספר 4: מה בין פקודה לדוגמה (אישית)?

הרב הצנחן

הרב גורן מספר: "המאבק על הכשרות בצבא התגבר מאוד לקראת פסח תש"י (1950). היו יחידות שסירבו להכשיר את המטבחים וחדרי האוכל לפסח. אחת היחידות הייתה בצנחנים. [...] הם סירבו להכשרת המטבח, להקמת בית כנסת [...] ולהפסקת האימונים בשבתות. הם טענו שאין אצלם צנחנים דתיים [...] אחרי שאריק שרון התמנה למפקד הצנחנים הוא הלך באותה הדרך [...] יום אחד [...] הלכתי לראות תרגיל צניחה ואמרתי לאריק: 'הצנחנים נראים כמלאכים, אבל איך זה יכול להיות שמלאכים אוכלים טרף?' אריק בתגובה הציע שיעשה איתי עסקה. הוא הציע כך: 'לנו אין אף צנחן דתי, ולכן הצנחנים לא זקוקים לכל ענייני הדת. ברגע שאתה מביא לי את הצנחן הדתי הראשון, אני מכשיר את המטבחים, אתן לך לבנות בית כנסת ונפסיק להתאמן שבעה ימים בשבוע'."

שאלה לדין: מה הייתם עונים לאריאל (אריק) שרון?

הרב גורן ממשיך בתיאורו וכותב: "אמרתי לו: 'אני מקבל את ההסכם הזה, ואני אהיה הצנחן הראשון...'" ³¹

וכך היה. הרב גורן, הרב הראשי לצה"ל, הצטרף לקורס צניחה וקיבל כנפי צנחן. בלילה, לפני הצניחה הראשונה, חיבר את "התפילה לצנחן", הנאמרת גם כיום.

הרב שלמה גורן (משמאל) בקורס צניחה שהתקיים בבית הספר לצניחה בתל נוף בשנת 1953.³²

31 בעוז ותעצומות, עמ' 243-244

32 התמונות לקוחות מתוך: "אתר הצנחנים בעשור הראשון"

<http://www.202.org.il/Pages/Footer/odot.php>

תפילת הדרך לצנחן

יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלוהי אבותינו שתצניחנו לשלום ותגיענו למחוז חפצנו לחיים ולשלום, ותחזירנו לשלום, ופרוש עלינו סוכת שלומך ותצילנו מכף כל אויב ואורב ומרוחות מצויות ושאין מצויות ומכל מיני תקלות באוויר ובנחיתה, ותחוננו לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואינו, כי אל שומרנו ומצילנו אתה. כי אל מלך חנון ורחום אתה ושמור צאתנו ובואנו לחיים ולשלום מעתה ועד עולם. כי אתה שומע תפילת עמך ישראל ברחמים ברוך אתה ה' שומע תפילה.

שאלות לדין

"במקום שאין אנשים, השתדל להיות איש" (אבות ב, ה).

הרב גורן "היה איש" במקום שלא היו בו אנשים. אריאל (אריק) שרון הכשיר את המטבח, נבנה בית כנסת והופסקו האימונים בשבת. מאות צנחנים דתיים מילאו את החטיבה.

- האם גם אתם הייתם פעם "איש" במקום ש"אין אנשים"? שתפו את הקבוצה בקושי, באתגר או בהצלחה שחשיתם.
 - האם תוכלו לתת דוגמאות נוספות מההיסטוריה הממחישות משנה זו?
- המורה יחלק דפי "ממו" לכל חברי הקבוצה. כל תלמיד יכתוב תכונה אחת המאפיינת לדעתו את דמותו של הרב גורן כפי שעולה מקטע זה.